

Xikmatova Dilrabo Pulatovna

Rus tili va adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi,
Buxoro davlat universiteti filologiya fakulteti

hikmatovadilrabo5@gmail.com

***ANNOTATSIYA:** Maqolada madaniyatlarning keng integratsiyasi va boyitishi, qiyosiy tahlil asosida til hodisalarini baholash zarurati ko'rib chiqiladi. Frazеologik birliklar nafaqat leksik tarkibni boyitish, balki turli semantik ohanglarni ifodalash, konkretlashtirish, harakatlar ko`pligi va ketma-ketligini kuchaytirish, fikr ifodalashda mahsulдорlik, rang-baranglikni oshirishda ham katta ahamiyatga ega.*

***Kalit so'zlar:** madaniyatlararo aloqalar, antropotsentrik yo'nalish, somatizm, frazeologiya.*

Frazеologik birliklar nafaqat lug‘aviy tarkibni boyitish, balki turli ma’no tuslarini ifodalash, konkretlashtirish, harakatlar takrori va ketma-ketligini oshirish, fikr ifodalashda mahsulдорlik, rang-baranglik uchun keng imkoniyatlar yaratishda ham katta ahamiyatga ega.

Slavyan va turkiy guruhlar tillarining o'zaro ta'siri kam o'rganilgan va shuning uchun aloqa chegaralarini kengaytirish va turli dunyo madaniyatlari o'rtasidagi muloqotning yangi usullarini izlash kontekstida eng jozibali va dolzarbdır. Frazеologik semantik tushunchalarni oddiygina aloqa va aloqa funksiyasiga qisqartirish qiyin, chunki ular ko'p asrlar tajribasini, odamlarning aqliy tajribasini jamlaydi.

Aniq tushunchalarni tahlil qilish taqqoslanayotgan tillarning frazeologik birliklarining tipologik, universal o‘ziga xosligini aniqlash imkonini beradi. Frazеologizmlar-somatizmlar tana qismlari ishtirokidagi turli harakat va holatlarni nomlovchi iboralarni obrazli tushunish natijasida vujudga keladi. Frazеologik birliklarning asosiy maqsadi - emotsional va ekspressiv ta'sir -

frazeologik korpusning asosiy o'zagiga xos bo'lgan semantik dominant va asl tizim bo'lgan konnotatsiya komponentlarining dominant rolini belgilaydi.

Semantik murakkablikni frazeologik ma'noning barcha darajalarida kuzatish mumkin. Frazeologik birliklarning nomzodi, qoida tariqasida, vaziyat bo'lishi natijasida, bu darajadagi birliklar alohida jarayonga nisbatan voqelikning batafsilroq bo'lagi sifatida birlamchi murakkab denotatsiya deb ataladigan narsaning mavjudligi bilan tavsiflanadi. Frazeologik birliklar leksik birliklarga qaraganda ko'proq ma'lumotni o'z ichiga oladi va shuning uchun ular kommunikativ jihatdan muhimroqdir.

Konnotatsiya somatik ma'noga ega bo'lgan frazeologik birliklarning o'ziga xos xususiyati bo'lsa, leksik birliklarda u ko'pincha faqat ma'lum kontekstlarda namoyon bo'ladi, ikkinchidan, frazeologik birliklar konnotatsiyasining barcha tarkibiy qismlarining murakkabligi va ularning ahamiyatini oshirishda namoyon bo'ladi. Ekspressivlikning kuchayishi frazeologik birlikning leksik birliklarga nisbatan o'ziga xos xususiyati bo'lib, frazeologik birliklar ko'pincha kursning intensivligiga qarab bir qator o'xshashlardan ajralib turadigan voqelik belgilari yoki hodisalarini obrazli baholashga xizmat qilishi bilan bog'liq. Harakatlarning, ya'ni ular ijtimoiy va individual ravishda qabul qilingan me'yorga mos kelmaydi.

Frazeologik birlikning ichki shakli semantika uchun nisbatan barqarorlik va funksional ahamiyatga egaligi bilan ajralib turadi; frazeologik birlik motivatsiya bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu uning frazeologik ma'noda ifodalanish usulini ko'rsatadi. Shunday qilib, ichki shakl, frazeologik birlikning yagona mikrotizimga motivatsiyasi va ushbu tizimni frazeologik birlik ma'nolarining mustaqil tarkibiy qismi sifatida tan olish kabi muhim hodisalarni ajratib ko'rsatish frazeologik birlik ma'nosini yanada rivojlantirish yo'lidagi muhim qadamdir.

Frazeologik birlikning obrazlilik o'zining alohida dizayni, katta sig'imi, axborot mazmuni va tafsilot darajasi bilan farqlanishi tufayli frazeologik birlikning emotsional-ekspressiv ma'nosini shakllantirishda eng muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Frazeologik birliklarning tillararo strukturaviy-semantik

ekvivalentlarining xususiyatlari, odatda, ularning ma'no tuzilishidagi mos kelishi va nomuvofiqligiga bog'liq. Shuni ta'kidlash kerakki, frazeologik birliklarning kontekstual bog'lanishlari ham ko'proq kontekstual bog'lanish, frazeologik birliklarning tuzilishi va semantikasining murakkablashishi bilan birikma qobiliyatining o'zgarishi bilan tavsiflanadi.

Ularning qo'llanish sohasining o'ziga xosligi (so'zlashuv, xalq tili va boshqalar) ko'p jihatdan frazemalarning semantik tarkibini shakllantirishda qaysi somatik komponentlar ishtirok etishiga bog'liq bo'lib, bu soha frazeologik birliklarning semantik tabiati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, rus tili va o'zbek til shaxsi o'z ichki dunyosini birdek ifodalaydi, lekin uslub mavjud obyektidan tashqarida xarakterologik baholash vositasiga aylanadi.(shaxs). Xarakterli baholash, shuningdek, o'zbek tilida bo'lgani kabi, rus tilida ham yuqori hissiylik va ekspressivlik bilan to'yingan.

Somatik komponentga ega frazeologik birlikning genetik prototiplarini aniqlash ularning moddiy va ma'naviy madaniyatining milliy o'ziga xosligini aks ettiruvchi xalq tarixi bilan aloqasini o'rnatishga imkon beradi. Rus va o'zbek tillaridagi somatik frazeologik birliklarning obrazlilik mos kelishi nafaqat o'zlashtirish, balki somatik leksemalarning ko'chishining umuminsoniy xususiyatini, ularning funkcionalligini ko'rsatadigan o'xshash frazeologik birliklarning paydo bo'lishiga olib keladigan umumiy qonuniyatlar bilan ham izohlanadi.

Raqam ma'noga bog'liq: tana qismlari funksiyasining ahamiyati: frazeologik birliklar guruhlarining tematik xilma-xilligi, eng mahsuldor leksema-somatizmlardir: ularning inson organizmidagi vazifalari eng aniq: ularni qayta ko'rib chiqish qulayligi ham shu bilan bog'liq. Somatizm leksemalari har bir konkret tilda yangi qo'llanishga ega bo'lishi mumkin: denotatsiyalarning timsollashuvi bilan bog'liq. Rus va o'zbek tillaridagi somatik komponentli frazeologik birliklar quyidagi guruhlarga bo'linadi:

1) Inson holatini ifodalovchi somatik komponentli frazeologik birliklar
(рус. ВОЛОСЫ ВСТАЮТ ДЫБОМ (dahshat holati haqida: kuchli qo'rquv: odam juda

qo‘rqib ketganda: dahshatga tushganda: shok bo‘lgan): uzb tepa sochi tikka bo‘ldi);

2) Tana qismlari bilan bog‘liq an‘anaviy simvolizmni aks ettiruvchi somatik komponentli frazeologik birliklar: rus. Потирать руки (bir narsadan qoniqish, mazza qilish); O‘zbekcha - analogi yo‘q, ruscha. qo‘lingizni yuqoriga ko‘taring (nihoyatda hayron bo‘lmoq, sarosimaga tushmoq, sarosimaga tushmoq, har qanday vaziyatda ojiz bo‘lmoq, qiyin vaziyatdan chiqish yo‘lini topa olmasligingizni, har qanday murakkab masalani hal qila olmasligingizni ishora bilan ifodalash); o‘zbek tilida shapalak o‘zingni sonlarga (qo‘lni yuvib, qo‘ltiqqa urmoq);

3) Insonning atrof-muhitga, odamlar o‘rtasidagi munosabatlarga munosabatini ifodalovchi somatik tarkibiy qismlarga ega frazeologik birliklar, rus tili. tirnoqlarni ko‘rsatish (tishlarni ko‘rsatish bilan bir xil - tayyorgarlik ko‘rish, qarshilik ko‘rsatish, yomon tabiatigizni, dushman niyatlaringizni, qarshi kurashishga tayyorligini ko‘rsatish). O‘zbek tilida ko‘z og‘rig‘i shu ma‘noda qo‘llangan – to‘nini teskari kiyib oldi;

4) Baholash bilan bog‘liq somatik komponentli frazeologik birliklar: uma palata (juda aqlli odam haqida) o‘zbek tilida – aql g‘ij-g‘ij.

Turli strukturali tillarning frazeologik tizimlarini o‘rganishga zamonaviy yondashuv ularni frazeologiyani idioetnik nazariyasi asosida tahlil qilishni nazarda tutadi. Bu nazariyaning asosiy tushunchasi frazeologik belgi tushunchasidir. So‘zlarning o‘zgaruvchan birikmasidan farqli o‘laroq, frazeologik burilish yaratish "abadiylik" niyatidan kelib chiqadi. Frazeologik birlik iboraga aylanadi, uning aqliy substrati allaqachon yangi semalarni aktuallashtirishga imkon beradigan prezumptsiyani o‘z ichiga oladi. Frazeologik somatik birliklarga ega bo‘lgan gaplar qat‘iy belgilangan grammatik parametrlarga ega. Ularning hisobi deytik koordinatalarni aniqlashga asoslanadi, uning markazida so‘zlovchi yoki kuzatuvchi turadi, chunki jumlar yoki nutq shakllarining semantik-sintaktik tashkiloti baholashning ijtimoiy-rol, fazoviy va vaqt ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga oladi.

“Deyktik makon” deganda biz kommunikativ akt bilan birga keladigan konstitutsiyani tushunamiz; Har bir aniq holatda ushbu bo'shliqning elementlari "pragmatik o'zgaruvchilar" bilan to'ldiriladi.

Birlamchi deysisdagi deyktik fazoning markazi so'zlovchi (kuzatuvchi) hisoblanadi; ikkilamchi deyxisda ifoda ma'nosi kuzatuvchining o'zini (mahalliy) ochib beradi. Demak, deyktik makon nutqiy vaziyat uchun dolzarb bo'lgan so'zlovchi va qabul qiluvchi o'rtasidagi ijtimoiy-rol munosabatlarining fazoviy, vaqtinchalik koordinatalari va belgilari tizimidir.

Frazeologik belgi tushunchasining tuzilishi ko'p komponentlidir. Bu komponentlar inson mavjudligining uchta komponenti - til, tafakkur va obyektiv dunyoga mos keladigan uchta blok o'rtasida taqsimlanadi. Substrat sifatida frazeologiyani o'rganishning asosiy birligi muayyan so'zning frazeologik paradigmasi hisoblanadi. Idioetnik frazeologiyada frazeologik birlik tarkibidagi so'z frazeolekse; leksemadan farqli ravishda frazeoleksaning mustaqilligini aks ettirish uchun mo'ljallangan. Frazeoleks birikmasi frazeoleksika hosil qiladi. Umumiy frazeolekslar odatda izolekslar, idioetniklari esa idiolekslar deyiladi. Frazeologik paradigma - bir xil frazeologiya bilan birlashgan frazeologik birliklar yig'indisi bo'lib; bu sof idio-etnik hodisadir. Tadqiqot davomida ikki tilning frazeologik paradigmasi mos kelishining birorta ham holati qayd etilmagan.

Umuman olganda, frazeologiyaning idioetnikligi uchun zarur shart-sharoitlar mavjud. Frazemada, mazmun rejasining har qanday diskret birligi sifatida, birinchi navbatda, noemani uning moddiy kiyimidan mavhum holda, ya'ni u bog'langan atomik iborani ko'rish kerak. Bu bog'lanish bir tomonlama implikativdir: shakldan ma'noga qattiq, ma'nodan shaklga qattiq emas.

Taqqoslanayotgan tillardagi somatik frazeologik birliklarning obrazlilik mos kelishi nafaqat qarz olish, balki somatik leksemalarning ko'chishining universal xususiyatini, ularning funksional-semantik dinamikasini ko'rsatuvchi o'xshash frazeologik birliklarning paydo bo'lishiga olib keladigan umumiy qonuniyatlar bilan ham izohlanadi. frazeologik birliklar tarkibida.

Eng samarali somatizmlar so'zlovchiga vazifalari eng aniq bo'lganlar bo'lib chiqadi va bu tabiiy ravishda ularni qayta ko'rib chiqish qulayligi bilan

bog'liq. Somatik komponentlar har bir o'ziga xos tilda turli xil foydalanishga ega bo'lishi mumkin, bu denotatsiyalarning turli xil ramziylashuvi bilan bog'liq. Frazeologik birliklarning majoziy tarkibiga kirgandan so'ng, bu so'zlar o'z vazifalarida chuqurlashadi va til hamjamiyati buni berilgan deb qabul qiladi.

Frazeologik paradigmalarni grammatik va transformatsion parametrlarning yaqin aloqadorlik omillarini o'rganmasdan o'rganib bo'lmaydi. Frazeologik birlik qanday ixtiyoriy mahsulotlarni to'plashi mumkinligi, ma'lum variantlar majmuasi bilan qanday o'zgarishlarga uchraydi, sinonimiya muammosi frazemaga qanday ta'sir qiladi, degan savollarni korrelyatsiyalar bilan bog'lash kerak: o'zgartirilganlik/o'zgarmaslik; siqish/kengaytirish, variant/invariant va h.k.

Somatizmlarni qayta talqin qilish, qoida tariqasida, ikkala tilda ham majoziy ma'noning haddan tashqari konsentratsiyasi tufayli yuzaga keladi; Shu tufayli frazeoleks so'zning denotativ xususiyatidan va so'z birikmalari va gaplardagi so'zlarning sintaktik bog'lanish usullaridan uzoqlasha boshlaydi. Yuklangan {ho'l) kabi frazeoleksikalar rus tilidagi kabi qayta talqinlar qatoriga olib keladi: мокрая курица, мокрое место оставить, глаза на мокром месте; o'zbek tilida: suvga tushgan mushukday (buv.: статья как мокрая мышь) - вымокнуть до нитки; Bularning barchasi sinonimiya va variatsiya masalalarini hal qilish qanchalik muhimligini ko'rsatadi. Ularning grammatik paradigmaticasini tushunish uchun ularning semantik va "sintaktik" modelliligi, modelsizligi, sinxronligi (diaxroniyasi), majoziy ma'no va ma'nosining yopiqligi (ochiqligi) omilini hisobga olish zarur.

Tillararo sinonimik qatorlar og'zaki va qo'shimcha xarakterdagi frazeologik birliklar orasida keng tarqalgan, bu ularning rus va chuvash tillarida eng yuqori mahsuldorligi bilan izohlanadi. Bir qatordagi sinonimlar soni bo'yicha taqqoslanadigan tillar ko'pincha bir-biriga mos kelmaydi. Ba'zi hollarda rus frazeologik birliklarining keng sinonimik doirasiga faqat bir nechta mos keladi; Masih uchun, Xudo uchun, barcha muqaddas narsalar uchun. – xudo yo'liga, Alloh roziligi uchun i t.d. Oltin qo'llar kabi substantiv va sifatdosh frazeologik birliklar orasida tillararo frazeologik o'xshashliklar kam uchraydi –

oltin qo‘llar. Ruscha-o‘zbekcha frazeologik parallelliklar ham semantikada, ham ichki shaklda, ya’ni so‘zlarning turg‘un birikmasiga asos bo‘luvchi obrazda ham, grammatik tuzilishida ham to‘liq mos kelishi mumkin. Masalan, boshdan oyoq - (boshdan oyoq); get on the til – tilidan tutildi, еле-эле душа в теле – joni halqumiga keldi; va hokazo.

A'zolari bir-biriga mos keladigan yoki semantik tuzilishga o'xshash bo'lgan ko'plab parallel guruhlar mavjud. Xususan, chuvash tilida, rus tilidagi kabi, somatizmlar qator frazeologik birliklarning shakllanishida faol ishtirok etadi. Ushbu hodisani tushuntirish ekstralingvistik omillar bilan ta'minlanadi: tana qismlarining umumiy funksiyalari, insonning atrofdagi voqelikni bilish jarayonida hislarning rolidir.

Ayniqsa, ko‘pincha so‘zlar qiyosiy tillarda frazeologik birlik komponentlari vazifasini hand – qo‘l, eye – ko‘z, heart – yurak, , head – bosh, leg – toyoq kabi bajaradi.

Somatik komponentli frazeologik birliklarning genetik prototiplarini aniqlash ularning moddiy va ma'naviy madaniyatining milliy o'ziga xosligini aks ettiruvchi xalq tarixi bilan aloqasini o'rnatishga imkon beradi. Rus va chuvash tillarida somatik frazeologik birliklarning tasvirlarining mos kelishi nafaqat qarz olish, balki somatik leksemalarning ko'chishining universal xususiyatini, ularning funkcionalligini ko'rsatadigan o'xshash frazeologik birliklarning paydo bo'lishiga olib keladigan umumiy qonuniyatlar bilan ham izohlanadi. frazeologik birliklar tarkibidagi semantik dinamika.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alefirenko N.F. Zamonaviy rus tili tizimidagi frazeologiya / N.F. Alefirenko. Volgograd, 1993. - 247 p.
2. Aldayboniy A.A. Ingliz va rus tillarida insonning intellektual qobiliyatini ifodalovchi frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili: Muallifning avtoreferati. dis. . Ph.D. Filol. Fanlar / A.A. Aldaybani. Qozon: KDU, 2003. 25 b.
3. P. Andreychuk N.I. Zamonaviy ingliz tilidagi frazeologik birliklar va murakkab so'zlarning semantikasi o'rtasidagi munosabat (somatik frazeologik birliklar

asosida): Dis. . Ph.D. Filol. Fanlar / N.I.Andreychuk; Odessa universiteti Odessa, 1986. 211 p.

4. Dobrovolskiy D.O. Qiyosiy frazeologiya (german tillari asosida). Ma'ruzalar kursi / Vladimir: Vladimir pedagogika nashriyoti. Universitet, 1990.-80 b.

5. Pavlenko T.L. Komponent so'zlarning oksimoronik birikmasi bilan frazeologik birliklar / Rus tilidagi frazeologik birliklar va so'zlar. - Rostov n/D, 1983. - 41-49-betlar.